

Мина ЈЕЛЕСИЈЕВИЋ

етнолог-антрополог, кустос
Чачак
Горња Горевница 32205
Трбушани
minajelesijevic@gmail.com

ХИГИЈЕНА У СЕОСКИМ ДОМАЋИНСТВИМА У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА

АПСТРАКТ: Предмет овој рада је одржавање хигијене у сеоским домаћинствима од педесетих до средине осамдесетих година XX века. Истраживање је сprovedено у селу Горња Горевница у околини Чачка. На основу података прикуљених током теренских истраживања, обављених током јула и августа 2020. године, литературе, као и новинској материјала, анализирани су, између осталог, и промене у начину одржавања хигијене, личне и целокућној домаћинства, условљене модернизацијом села.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: село, култура становања, хигијена, модернизација, иновације

„Култура становања је, више или мање чврсто, организовани збир активности, веза и односа чији су актери чланови породице која користи дати стан.“¹ Култура становања на селу је под утицајем различитих друштвених и природних чинилаца. Она није статична, већ је директно подложна општој друштвеној еволуцији која је утицала на архитектуру која је становању давала развојне одразе и у структури простора и у методама грађења и у опреми зграде.² Веће промене у начину становања наступају онда када је село у целини било захваћено глобалним развојним процесима урбанизације и модернизације, а који се убрзавају тек од педесетих година двадесетог века.³ Периодизација архитектонско-урбанистичког преображаја села у периоду од 1945. до 1975. године била је предодређена друштвено-политичким и социјално-еконо-

ским условима и дели се у три фазе. У првој је грађење на селу било ограничено на обнову свега што је било запуштено за време рата, док је у другој почела замена старих објеката, да би се у трећој фази јавиле најзначајније архитектонске промене чиме се кућа нагло развија просторно, конструктивно и уређајно.⁴

Посматрајући чачански крај, од седамдесетих година у сеоској средини доминирају нове куће које су често неприлагођене потребама и захтевима живота на селу. Користе се у посебним приликама (када су прославе), док се и даље живи у старим кућама, што је нарочито карактеристично за села удаљенија од града и старачка домаћинства. Поред изградње нових, честе су и адаптације и правке старих кућа, које се пре свега односе на уграђивање купатила, што се постизало или дозирањем уз кућу или преграђивањем већ постојећег простора.⁵

[1] Бранислав Којић, „Развој куће и културе становања у селима Србије“, *Гласник Етнографској музеја у Београду*, књ. 44 (1980): 55.

[2] Исто, 56-57.

[3] Милован М. Митровић, „Културне иновације у српском селу“, *Зборник Мајице српске за друштвене науке*, бр. 104-105 (1998), <http://www.maticasrpska.org.rs/> (преузето 3. 8. 2020)

[4] Бранислав Којић, „Архитектонско-урбанистички преображај села у Србији ван покрајина од 1945. до 1975. године“, *Гласник Српској Етнографској друштва*, свеска LVII, бр. 1 (1977), <https://digitalna.nb.rs/> (преузето 26. 8. 2020)

[5] Невенка Бојовић, „Стан и култура становања у селима општина Чачак, Лучани и Горњи Милановац“, *Зборник радова Народној музеја XX* (1990): 153-154.

Паралелно са свим осталим променама у материјалним, друштвеним и културним условима свакодневног живота на селу, наступају и значајне промене у хигијенским навикама сеоског становништва.⁶

Одржавање хигијене до седамдесетих година XX века

Све до краја шездесетих година домаћинства нису имала воду, а ретка су била она која су имала свој бунар, па је снабдевање вршено на различите начине. Вода за пиће и кување доносила се из заједничких сеоских бунара, којих је било неколико, као и са најближих извора. На бунар и извор се ишло два пута дневно, ујутру и увече. Вода се носила у *шесџијама*⁷, као и на *обрамачи* (дрвеној мотки која се носила преко рамена) у *цбановима*⁸ и касније у металним кофама. За прање и купање користила се вода из реке и баре. Наиме, свака кућа је имала своју бару, тј. ископану рупу (до пет метара у пречнику) у којој су сељаци сакупљали кишницу тако што би, када пада киша, воду ископаним каналићима навратили у бару на чије су дно стављали глину како би се вода задржала. Након што се муљ слегне, вода из бара се, осим за прање, користила и за појење стоке. Кишницу су сакупљали и потурањем разних судова испод стреха јер није било олука. Током зиме су отапали снег.

[6] Милован Митровић, *Културне иновације у српском селу*, <http://www.maticasrpska.org.rs/> (преузето 3. 8. 2020)

[7] Посуде за доношење и држање воде, бокастим зидова и уског врата. Могу бити са сиском или без њега, са грлићем кроз који се улива течност и са ручком. Направљене су од пречишћене глине и глеђосане споља, али не и са унутрашње стране, како би се одржала температура воде. (Милош Матић, „Схватање хигијене у традиционалној руралној култури“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 67-68 (2003-2004): 62; Ивана Ћиријаковић, *Посуђе кроз време* (Чачак: Народни музеј, 2009), 25)

[8] Дрвена посуда у виду зарубљене купе са лучном ручицом на средини горњег дела која се користила за држање ракије (Ивана Ћиријаковић, *Посуђе кроз време*, 26). Сељаци су је користили и за доношење и држање воде. Кроз рупе на врховима цбанова провлачили су жицу или канап помоћу којих су их качили на обрамачу.

Основна средства за одржавање хигијене била су домаће израде. Жене су, у немогућности да купе, саме правиле сапун од масти и лоја који се нису употребљавали за исхрану, камене соде и воде. Након што је скувају, добијену масу су разливале у корито, секле и потом остављале да се суши јер се сиров сапун доста трошио. Уколико су биле у могућности да набаве какво миришљаво средство, домаћице су га додавале у смесу да би сапун мирисао.⁹ Поред прављеног сапуна, за прање се користила и цеђ, течност која се добијала тако што се у воду стављао просејан пепео (добијен од дрвета, а не ђумура) који се, након што прокључа, остави да се слегне и потом процеди.

Већина кућа је имала умиваонике који су се састојали од металне посуде (најчешће четвртастог облика) која је служила као резервоар за воду и метално лавора постављеног на дрвено или метално постоље.¹⁰ Резервоар за воду је при дну предње стране имао славину, а на горњој отвор кроз који се сипала вода и поклопац. Био је накачен на зид, а комплетан умиваоник је, углавном, био постављен иза врата у кући. Ако је резервоар за воду био накачен негде напољу, онда испод није било постоља са лавором, већ је вода отицала на земљу. Уколико није било умиваоника, лавор је обично стајао на поду, а укућани су посипали једни друге из бокала. Бокали су најчешће прављени од керамике и метала с равним или бокастим зидовима.¹¹ Када није било хладно, умивало се испред куће. Обавезно се водило рачуна да се не потроши

[9] Сапуни са додатком миришљавог уља, које се куповало у апотеци, користили су се за умивање. (Драга Радосављевић, *Трнава какве више нема, етнографски записи* (Београд: Етнографски музеј Београд; Завичајно друштво „Трнава“, Библиотека часописа „Врело“, 2002, 41))

[10] Матић наводи да су ове посуде (резервоари за воду), тј. *чесмице*, могле бити правоугаоног, кружног или елипсастиг пресека и са запремином око десет литара. Постављале су се на одговарајуће место на умиваонику (вертикални носач) или на зид, а испод се налазила полица на којој је стајао лавор. Раније су их израђивале казанџије, а потом су прављене као индустријски производ и куповане у радњама. (Милош Матић, „Схватање хигијене у традиционалној руралној култури“, 58-59)

[11] Исто, 63.

много воде. Ко је био у могућности, куповао је сапун за умивање (тзв. „умивећи“).

Зуби се нису прали, поготово не четкицом. Међутим, поједини су хигијену уста и зуба одржавали тако што су на врх прста стављали со и трљали зубе и потом добро испирали уста водом. У каснијем периоду се на исти начин користила и сода бикарбона.

Купање је обављано једном седмично, обично недељом, а понекад и суботом. Седмично су се купали и одрасли и деца, док су мајке купале бебе сваког дана, поједине и ујутру и увече. Вода се грејала у бакрачима¹² и кантама. Од пролећа до јесени људи су се купали напољу, у летњем периоду на реци, а зими у соби у лименом кориту (одвојено мушкарци и жене). Ова корита су, због малих димензија (1,5м дужине и 0,5м ширине), пре свега купована за купање деце, али су се у њима купали и одрасли.¹³ Уколико је стамбени простор био мали, а број укућана већи, неретко су се купали и у штали или неком другом привредном објекту. Ретко ко је имао могућности да купи сапун, те су се стога прали домаћим (тзв. „перећим“) који су жене саме правиле. С друге стране, мајке су за купање беба куповале дечји сапун.

Пре јела, а поготово након пољских радова, сви су прали руке. Уколико се, током пољопривредних радова није долазило кући на ручак, онда су се бокал или тестија са водом носили у поље како би се руке барем мало спрале.

[12] Бакрачи или котлови су прављени од бакра, а изнутра су били калаисани. Њихова основна функција је била припремање хране на огњишту, али су се користили и за загревање воде за прање веша или косе, за кување цећи и прокувавање мрсних судова. (Ивана Ђирјаковић, *Посуђе кроз време*, 23; Милош Матић, „Схватање хигијене у традиционалној руралној култури“, 66)

[13] Поред лименог корита, за купање је, мада доста ређе у овом периоду, служило и округло дрвено корито *шавољ* прављено од дрвених дуга. Овај предмет се помиње у литератури, али са другачијом наменом: *шавољ* (мала дрвена када) се у Трнави користио за прање веша (Драга Радосављевић, *Трнава каквешине нема, етнографски записи*, 20-21), док Милош Матић наводи да је посуда *шафољ*, израђена од дрвених дашчица, тзв. дуга и искошена тако да изгледа као обрнута зарубљена купа, са дрвеним дршкама или конопцем који је служио за ношење, коришћена за хватање и ношење воде, појење стоке и као посуда у којој је прано посуђе. (Милош Матић, „Схватање хигијене у традиционалној руралној култури“, 64)

Ноге су често прали свако вече, зими у алуминијумском лавору, а током лета напољу. Нокте су секли након купања и то оним маказама које су имали у кући (то су најчешће биле једне маказе са различитом наменом), а неретко и маказама за шишање оваца, уколико нису поседовали друге.

За разлику од купања које се обављало обавезно једном седмично, одрасли су косу прали ређе, поготово у зимском периоду, најчешће једном месечно. За прање косе се користила цеђ. Када је нису прали, главу и косу су трљали ракијом. У посебним приликама, за одлазак на вашар или неку другу свечаност, нарочито се водило рачуна о хигијени главе. Косу су тада обавезно прали и мазали миришљавим ораховим уљем, а девојке су једна другој правиле локне помоћу загрејане шипке (колмајз). С друге стране, мајке су деци школског узраста косу прале сваке седмице, јер се велика пажња придавала хигијени деце школског узраста. Сваки разред је имао хигијеничара (једног од ученика) који је понедељком осталој деци прегледао нокте, уши и да ли код себе имају платнену марамицу. Уколико су нокти били посечени и уши чисте то је значило да се то дете окупало претходног дана. Такође, ученици нису могли да уђу у школу уколико им је обућа била блатњава¹⁴, већ су морали претходно да их оперу на бари или их школски послужитељ не би пустио да уђу у зграду.

Мушкарци су најчешће у комшилуку подшишивали једни друге ручном машицом¹⁵, мада је у селу увек имао неко ко је, најчешће у војсци, научио берберски занат, па су одлазили код њега на шишање или бријање. Они су се шишали „на озбиљно“, тј. на кратко, док су дечаци лети често били ошишани на ћелаво. Бријали су се бријачима,

[14] То је била честа појава, поготово зими и када пада киша, јер путеви нису били асфалтирани.

[15] У чачанским берберским радњама су се још од средине педесетих година користиле електричне машине за шишање. (Аноним, „И бербери се механизују“, *Чачански јлас*, 12. децембар 1956, 8)

а у каснијем периоду су куповали жилете које су убацивали у машиницу за бријање. Један жилет су користили најмање месец дана.¹⁶ Лице су сапуњали куповним сапуном који је имао пену, за разлику од домаћег прављеног који није пенио и самим тим није био погодан за бријање. За разлику од мушкараца, жене се готово и нису шишале јер им је коса била сплетена у кике и ретко која је имала краћу косу. Старије жене су кике савијале у пунђе и повезивале се марамом. Иако се нису шишале, жене су косу чешљале свако јутро након умивања. Користили су се чешљеви направљени од воловског рога са ретким зупцима са једне, а честим са друге стране. Њих су сељаци сами правили или су их, уколико нису били вешти да то ураде, куповали петком на пијаци. Касније су се појавили метални чешљеви од алуминијума. Они који су имали вашке, уништавали су их гасом или су их једноставно ишчешљавали.

Током периода менструације жене су користиле старе памучне крпе које су мењале барем једном дневно, након чега су их најчешће палиле.

Што се тиче хигијене и уређења куће и покућства, домаћице су сваког јутра износиле постељину напоље, истресале је и простирале на дрвену ленку, која је стајала испод стрехе, како би се проветрила. Након што су наместиле кревете, отварале су прозоре и врата и проветравале кућу. То се радило и лети и зими, што је било нужно јер су сви укућани махом боравили и спавали у истој просторији. Такође, сваког јутра су брисале подове. Оне од набијене земље су најпре прскале водом да се не би дизала прашина и потом брисале метлом (прављене од сирка) која је,

[16] Појава жилета свакако да је олакшала бријање, али су њих морали чешће да купују и мењају. Иако су се „силвер“ жилети шездесетих година могли наћи у градским радњама, њихова испорука је била нередовна (Снежана Шапоњић-Ашанин, *Мога у олегалу шезгесетих*, Чачак: Народни музеј, 2007, 40), а самим тим и теже доступна сеоском становништву све до седамдесетих година. Са друге стране, већина мушкараца је у овом периоду користила бријач који је свако имао код куће и који се оштрио помоћу кожног каиша.

заједно са ђубровником на који се сакупљало смеће и износило напоље, стајала иза врата. Ђубровници су били метални и сељаци су их или куповали на пијаци или код сеоског лимара или, пак, сами правили од старог лима. Дрвени патос жене су рибале цеђом, као и брвна користећи рибачу четку. Патос се, у зависности од тога колико се запрља, рибоа барем једном седмично. Зидови су се сваког пролећа крчили кречом. Прозоре и друге стаклене површине чистиле су ракијом и крпом. Током пролећног распремања куће, сав намештај и покућство је изношено напоље како би се опрало. Оваква детаљна распремања обављала су се и непосредно пре славе или каквих других породичних светковина.

С обзиром да се мењала једном седмично након купања¹⁷, сва одећа се прала најчешће понедељком. Бели веш се није откувавао, већ се код куће *йойаравао*: најпре се претрља домаћим сапуном и потом стави у дрвени суд са два рукохвата са стране који се зове *йарионица*¹⁸, прелије врелом водом и остави да одстоји док вода не постане млака, а затим се поново истрља. Млаком водом се опере и остала одећа. У летњем периоду опране ствари се равномерно распореде на *кошуљару* (дрвену мотку дужине од око 1,5 до 2м) и на рамену носе на *йерило* (шири речни вир, дубок до колена), како би рубље испрало текућом водом. На перило се носила и *йракљача*¹⁹ којом се веш излупа на

[17] Одећа се углавном мењала само након купања, али уколико је било потребно (нпр. због одласка код лекара) то се радило и чешће током седмице.

[18] *Парионица* (велика дрвена када) је за прање веша коришћена и у другим чачанским селима. (Драга Радосављевић, *Трнава какве више нема, етнографски записи*, 20-21) Уколико се не ради о истој посуди, сличну намену је у прошлости имала *сйублина*, велика примитивна посуда која је пре свега коришћена за чување зрнасте хране и семена, али и приликом прања рубља на потоку, тако што би се веш ставио у стублину, посуо пепелом и прелио врелом водом. Тако преливени рубље стајало би у стублини док се не прохлади да би се могло трљати. (Милош Матић, „Схватање хигијене у традиционалној руралној култури“, 65)

[19] Дрвени предмет који се састоји од спљоштеног масивног тела на који се наставља дршка. Јаким ударањем рубља пракљачом из њега се истискује прљавштина. (Милош Матић, „Схватање хигијене у традиционалној руралној култури“, 55-56)

камену, па потом испере. Нешто прљавију одећу жене су трљале рибаћом четком. Они који су имали своје бунаре, нису веш носили на реку, већ су га на исти начин прали и испирали код куће бунарском водом. Зими се веш није носио на реку како би се испрао, већ се то радило код куће – одећа се напољу испере загрејаном кишницом или отопљеним снегом. Пошто се оцеди, простре се на дрвену ленку или на канап разапет између два дрвета. Зими се, уколико је било падавина, опрана одећа сушила изнад шпорета или испод стрехе. Штипаљки није било, ретке су биле чак и оне дрвене. На исти начин су прали и остале текстилне предмете у домаћинству (ткане текстилије домаће израде и куповне, попут ћебади и памучних постељина). Ткане предмете који су се свакодневно употребљавали (пешкири, постељина, прекривачи) су прали, док су оне који су имали свечану намену и који су ретко коришћени (ћилими, серџаде) само истресали и проветравали.²⁰ Они који су били у могућности да чешће мењају постељину, чешће су је и прали, нарочито у летњем периоду (јер ју је тада било лакше осушити). Свакодневну одећу домаћице нису пеглале²¹, већ само нову (ону коју су облачили приликом одласка у град, као и свечану одећу). Хеклане и везене текстилне предмете, постељину, завесе, као и нове кошуље намењене за изласке, жене су штиркале (штирак су кувале од брашна и воде).

Посуђе су прале у великој шерпи, најчешће оној у којој се варило млеко и сирило. Жене су најпре водом или сурутком (уколико су судови били масни, сурутка се загревала) спирале остатке хране, како би сплачине дале свињама, а потом су посуђе рибале пепелом и испирале врућом водом. За трљање се користила крпа која се након извесног времена замењивала другом чистом. Посуђе

су превртале у неки већи суд и остављале да се оцеди и осуши. Приликом коришћења посуђа, гледало се да има што мање судова за прање, па су у сиромашнијим породицама најчешће сви јели из једне велике чиније. Ипак, у сеоским кућама се у великој мери током педесетих и шездесетих година користило емајлирано посуђе, укључујући и тзв. „плекане“ тањире, као и алуминијумски прибор.²²

Посебну пажњу требало је посветити и уређењу дворишта. Економске зграде су биле одвојене од стамбених, али нису сва дворишта била ограђена²³, па се у том случају водило рачуна да стока не штета слободно око куће, мада су поједини пуштали овце да попасу траву у дворишту. За чишћење и брисање употребљавали су брезове метле, а траву су косили косом. Да би се избегло уношење блата у кућу, у двориштима су постојали импровизовани отирачи за обућу направљени од металних шина које су служиле као ојачање на точковима запрежних кола. Део шине, која је кружног облика, исправљао се и прикивао за два дрвена стубића пободена у земљу. Ђоновима обуће су трљали о шину како би скинули блато и прљавштину. Пољски клозети су грађени (озидани или направљени од дасака) иза кућа, а близу штала и ђубришта.

Модернизација села и њен одраз на одржавање хигијене

Хигијенске услове живота на селу није било могуће променити све дотле док првенствено жене нису усвојиле основна знања о здравственој култури и хигијени, па је излаз из заосталости и конзервативизма у сеоским срединама тражен и у просвећивању жена које је реализовано путем бројних курсева. Предавања и практичне вежбе у вези са, између осталог и са хигијеном, имали су за циљ да промене постојеће стање на селу, односно

[20] Мина Јелесијевић, „Ткачка радиност у околини Чачка“, *Зборник радова Народне музеје XLIX* (2019): 86.

[21] Пеглом на жар (електричне пегле су почеле да се користе од седамдесетих година).

[22] Ивана Ђирјаковић, *Посуђе кроз време*, 6-24.

[23] Ограде су биле од цепањог прошћа оплетеног прућем, познате под именом „плот“. (Невенка Бојовић, „Стан и култура становања у селима општина Чачак, Лучани и Горњи Милановац, 150)

да подигну ниво знања и обавештености сеоских жена.²⁴ Током педесетих година XX века течајеви за здравствено просвећивање женске сеоске омладине почели су да се организују и у чачанском крају. Организовани су током јесени и зиме у просторијама школа, предавачи су били углавном просветни радници, и првенствено су били намењени девојкама узраста од седамнаест и осамнаест година, али и старијим женама. Теме на овим течајевима махом су се односиле на општу и личну хигијену и домаћинство.²⁵ Иако се не може рећи да жене као главни носиоци одржавања домаћинства, а и остало сеоско становништво, нису били свесни значаја одржавања хигијене, до промена у култури становања и хигијени као њеног елемента долазило се постепено. Заправо, иновације у одржавању свеобухватне хигијене зависиле су од модернизације самог села (електрификација, изградња водовода, изградња путних мрежа, увођење аутобуских линија према селима), али и од економског и финансијског положаја становништва. Наиме, како истиче Милош Матић, сељак у великој мери зависи од свог економског стања, односно од тога колико је у могућности да уложи у увођење новина, укључујући и иновације у одржавању хигијене, па се стога његова непросвећеност може посматрати и као последица немогућности да себи омогући боље хигијенске услове.²⁶ Не би требало занемарити ни чињеницу да је велики број села био без трговинских радњи. Како се наводи у „Чачанском гласу“ из 1963. године, села су још увек прилично лоше снабдевена индустријском и другом робом. У неким крајевима, поготово забаченим, готово да и нема продавница, а у неким се једино

могу купити шећер, со и гас, па становници деведесет шест села са подручја некадашњег Чачанског среза долазе у град ради куповине индустријске и друге робе, с тим што већина најпре нешто прода на пијаци, па тек онда купује робу.²⁷ Како због неразвијености путне мреже није било аутобуса и аутомобила, у град се одлазило ретко и то на пијаци.²⁸ Ко је имао новца куповао је робу која се користила једино у посебним приликама, јер се нарочита пажња придавала улепшавању за одлазак на вашар, игранку и породичне свечаности.

Од шездесетих година средњошколци су били ти који се најпре упознају са појединим иновацијама у одржавању хигијене. Наиме, због слабих аутобуских веза чачанских села са самим градом, јавила се потреба да ученици са села у току школске године станују у граду.²⁹ На тај начин, њима је постало доступно много тога што на селу нису имали. По угледу на своје школске другове и вршњаке из града и контактима са њима, сеоска омладина се упознаје са средствима за хигијену³⁰, али и технолошким иновацијама. Такође, први пут се сусрећу са купатилом, пре свега одлазећи у градска купатила³¹, док одлазак код фризера постаје устаљена навика, не само за младиће, већ и за девојке. Такође, од шездесетих година роба почиње и да се рекламира³², па су се у продавницама робне куће „Партизан“ и трговинског предузећа „Стјеник“ крајем шездесетих и почетком седамдесетих година, између осталог, могли купити и шампони за косу и купање, пасте за зубе и бријање,

[24] Вера Гудац Додић, „Портрет жене на селу у Србији у доба социјализма“, *Токови историје: часопис Института за нову историју Србије*, књ. 1 (2013), <http://tokovi.istorije.rs/> (преузето 25. 8. 2020)

[25] Аноним, „Хиљаду и триста девојка на течајевима“, *Чачански глас*, 10. новембар 1954, 4; Аноним, „Почели рад течајеви за здравствено просвећивање“, *Чачански глас*, 14. новембар 1957, 2; Ђ., „Секција жена задругарки организује семинаре по селима Чачанског среза“, *Чачански глас*, 24. јануар 1957, 3.

[26] Милош Матић, „Схватање хигијене у традиционалној руралној култури“, 51-52.

[27] Милан Ђоковић, „Трговина на селу“, *Чачански глас*, 1. мај 1963, 5

[28] Мина Јелесијевић, „Друштвени живот сеоске омладине од 1945. до 1970. године“, *Зборник радова Народне музеје XLVI* (2016): 77.

[29] Снежана Шапоњић-Ашанин, *Мога у олегалу шездесетих*, 28.

[30] Четкица за зубе, калодонт, шампон у кесицама и вата (уместо крпа током менструације) прве су „иновације“ које младима, захваљујући животу у граду, постају доступне током шездесетих и почетком седамдесетих година.

[31] У Чачку је реновирано градско купатило било отворено за грађане сваког четвртка и суботе од 15 до 22 часа. (Аноним, „Реновирано градско купатило“, *Чачански глас*, 28. октобар 1959, 8)

[32] Снежана Шапоњић-Ашанин, *Мога у олегалу шездесетих*, 42.

дезодоранси против знојења и непријатних мириса, средства за чишћење различитих површина, детерџенти, итд.³³ Ипак, њихова употреба у селу је и даље једно време остала, што због немогућности да их себи приуште (услед лошег материјалног стања), што због неинформисаности о тржишту (услед слабе повезаности села и града).

До већих промена у начину живота сеоског становништва углавном долази од средине седамдесетих година. Развој путне мреже допринео је све већем запошљавању у граду, како мушкараца тако и жена и самим тим побољшању њиховог економског стања, што је омогућило продирање многих иновација у село и финансијску могућност да се те иновације приуште и спроведу. У „Чачанском гласу“ из 1978. године наводи се да се аутобусима дневно из села и обратно превезе и преко 10.000 радника и грађана, што је допринело бољој повезаности сеоског становништва са градом, као и „удобном превозу запослених, допремању робе на пијац, непрекидности преношења нових схватања и кретања, школовању деце без финансијских оптерећења које је причињавао смештај деце по кућама итд.“³⁴ Такође, у истом броју „Чачанског гласа“ пише да су асфалтни путеви кроз села унели многе промене у домаћинства, па тако аутомобил у селу није помодарство већ потреба³⁵, као и да је у селима све више продавница мешовите и индустријске робе, а највећи број њих је снабдевен на нивоу градских. Куповна моћ сеоских домаћинстава знатно је ојачана дохотком оних који су запослени у граду а станују у селу, што је, између осталог, заједно са уношењем градског манира у потрошњи, довело до свестране снабдевености сеоских продавница.³⁶

[33] Из рубрике „Огласи“ листа *Чачански глас*: 11. август 1967, 7; 10. новембар 1967, 9; 5. април 1968, 7; 19. април 1968, 7; 21. март 1969, 8; 16. јануар 1970, 8; 10. април 1970, 8.

[34] Миле Мојсиловић, „Аутобусом до куће“, *Чачански глас*, 11. август 1978, 6.

[35] Аноним, „Стотину километара асфалтних путева“, *Чачански глас*, 11. август 1978, 6.

[36] Аноним, „Милиони у промету“, *Чачански глас*, 11. август 1978, 6.

Иако су локални сеоски водоводи омогућили да се у кућама „инсталирају купатила и испирајући клозети што представља крупан корак напред у погледу здравственог стандарда“³⁷, требало би напоменути да њихова изградња није била временски уједначена и зависила је од многих чинилаца као што су близина извора и могућност да се изгради водоводна мрежа, финансијских околности, али и ангажованости самих појединаца, па је тако једно домаћинство у селу Рошци, искористивши извор изнад куће, још средином педесетих година XX века имало купатило са тушем, што је омогућило да „чланови овог домаћинства имају много боље хигијенске услове за живот него ли остали људи у селу“.³⁸ Седамнаест села и заселака у ивањичком крају је крајем 1959. године, изградњом водовода, снабдевано чистом пијаћом водом, а изграђено је око сто чесми, преко двадесет резервоара за воду, око десет нужника, пет купатила итд.³⁹ Поједини домови у лучанском селу Дљину су током 1965. године добили воду⁴⁰, док је изградњом трећег водовода почетком 1968. деведесет одсто домаћинстава села Лисица снабдевано чистом водом.⁴¹ У Горњој Трепчи је изградња водовода за око педесет домаћинстава започела крајем 1974. године.⁴² На основу наведених примера може се видети колико су се неравномерно спроводиле иновације у селима које би, између осталог, омогућиле и боље хигијенске услове.

Изградња водовода у Горњој Горевници такође је била неуједначена, па нису сва домаћинства добила воду у исто време.

[37] Бранислав Којић, „Архитектонско-урбанистички преображај села у Србији ван покрајина од 1945. до 1975. године“, <https://digitalna.nb.rs/> (преузето 26. 8. 2020)

[38] Ненад Р. Љубичић, „Примерно уређена сеоска кућа“, *Чачански глас*, 20. јул 1955, 3.

[39] М. Калушевић, „Седамнаест села у моравичком крају добило водоводе“, *Чачански глас*, 16. септембар 1959, 4.

[40] О. Максимовић, „Водовод у Дљину“, *Чачански глас*, 12. фебруар 1965, 5.

[41] О. Максимовић, „Трећи водовод у Лисицама“, *Чачански глас*, 26. јануар 1968, 8.

[42] М. В. „Водовод за 50 домаћинстава“, *Чачански глас*, 1. новембар 1974, 5.

Њихова изградња представљала је предуслов за боље хигијенско стање, али није олакшала само одржавање хигијене. Вода је доведена до дворишта (свако двориште је добило чесму), али не одмах и у куће. Важно је истаћи да, услед оскудних материјалних средстава, многа домаћинства нису била у могућности да финансирају изградњу водоводне мреже, па су трошкове сносили богати појединци којима су остали, током каснијег периода, отплаћивали позајмицу. Једна од новина у одржавању хигијене у овом периоду је откување веша у лонцима на шпорету и коришћење прашка за веш, док се одећа и даље прала на руке. Први детерџенти за прање рубља које су се куповали били су „Плави Радион“, „Албус“, а за прање вунених ствари коришћен је детерџент „Биљана“. Као разлог због којег у ранијем периоду нису откували рубље наводи се да је то због тога што није постојао довољно велики и адекватан суд (већ само дрвене парионице и корита, а вода су грејала у мањим бакрачима и кофама), као и да није имало прашка за откување.⁴³ Непознато је да ли га није било на тржишту или домаћице нису знале да га има, будући да се нпр. „Плави Радион“ производио од 1956. године.⁴⁴ Нешто касније почели су да се користе и детерџенти за прање посуђа.

Развој куће и повећање броја просторија пратиле су и промене у опремељености стана.⁴⁵ Тек са изградњом купатила стварају се услови за куповину машине за прање рубља. Још средином шездесетих година чачанска „Слобода“ је производила супер-аутоматске машине за прање рубља⁴⁶, а већ крајем шездесетих у робној кући „Партизан“ могле су да се купе машине за прање

рубља и других произвођача.⁴⁷ Међутим, тек изградњом нових стамбених објеката, од средине седамдесетих година, домаћинства су почела да добијају купатила, што је била једна од важних новина у склопу сеоског стамбеног простора, па је санитарни чвор уведен у новосаграђеним кућама, али и у старим (преправком већ постојећег простора). Већина купатила је опремљена основним елементима: кадом, лавабоом, тушем, бојлером и клозетском шољом⁴⁸, а потом и првим машинама за прање рубља крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година, јер пре тога није било простора у који би се сместиле (како је већ напоменуто, водоводне инсталације биле су спроведене само до дворишта, сељацима је превасходно било важно да не морају да носе воду са удаљених локација, а касније су, у складу са могућностима, уводили воду и у куће). Требало би напоменути да су старији укућани, због навике, ипак наставили да у летњем периоду користе пољске нужнике⁴⁹, док су купатила користили, пре свега, за купање. Исто тако, крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година већина сеоских кућа била је опремљена судопером и електричним апаратима.⁵⁰

Закључак

Уколико се, на основу литературе, упореди ниво одржавања хигијене до Другог светског рата са хигијенским навикама сеоског становништва у другој половини XX века, може се извести закључак да је дошло до извесног побољшања које се, пре свега, огледа у редовнијем одржавању личне хигијене, али и хигијене куће. Ипак, чињеница је да су технолошке иновације, али и средства за хигијену која су се могла наћи

[43] Куповина детерџената за прање веша углавном је почела у исто време кад и куповина лонаца за откување и то након изградње водовода.

[44] <https://www.saponia.hr/hr/siroka-potrosnja/pranje-i-njegagrublja/plavi-radion/> (преузето 7. 9. 2020)

[45] Невенка Бојовић, „Стан и култура становања у селима општина Чачак, Лучани и Горњи Милановац“, 160.

[46] М. Ђ., „Чачанска „Слобода“ производи супер-аутоматске машине за прање рубља“, *Чачански глас*, 9. децембар 1966, 4.

[47] Из рубрике „Огласи“ листа *Чачански глас*: 12. јануар. 1968, 7; 10. мај 1968, 7.

[48] Невенка Бојовић, „Стан и култура становања у селима општина Чачак, Лучани и Горњи Милановац“, 159.

[49] Исто.

[50] Исто, 157-160.

на тржишту, и даље извесно време били недоступни сељацима, с обзиром на то да се модернизација која је, између осталог, укључивала и електрификацију, изградњу путева и, пре свега, водовода, није равномерно одвијала. Електрификација, као једна од првих новина у селу, омогућила је куповину фрижидера (што је значајно побољшало услове чувања хране), али се уређаји попут машине за прање рубља, судопере и купатила у целини, нису могли инсталирати све док домаћинства нису имала воду. Међутим, не би требало занемарити ни превасходно лоше материјалне могућности сеоског становништва (не само да

нису били у могућности да купе, већ су често били принуђени да штеде и оно што су сами производили), а свакако је битан и лични однос појединаца према хигијени, јер, како истичу испитаници, било је породица које су „по природи“ аљкаве, али не нужно и сиромашне. У таквим породицама деца су готово увек имала вашке, па су их друга деца, и у комшилуку и у школи, избегавала. Упркос томе, на селу се, у мери у којој је то било могуће, придавао значај одржавању хигијене, како у свакодневном животу, тако и у свечаним приликама, што се посебно односило на младе јер је било веома важно како ће се они представити у друштву.

Интернет извори

<https://www.saponia.hr/hr/siroka-potrosnja/pranje-i-njega-rublja/plavi-radion/>

Штампа

Чачански џлас (1954, 1955, 1956, 1957, 1959, 1963, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1974, 1978)

Литература

Бојовић Невенка, „Стан и култура становања у селима општина Чачак, Лучани и Горњи Милановац“, *Зборник радова Народне музеја XX* (1990)

Гудац Додић Вера, „Портрет жене на селу у Србији у доба социјализма“, *Токови историје: часопис Института за новију историју Србије*, књ. 1 (2013), <http://tokovi.istorije.rs/> (преузето 25. 8. 2020)

Јелесијевић Мина, „Друштвени живот сеоске омладине од 1945. до 1970. године“, *Зборник радова Народне музеја XLVI* (2016)

Јелесијевић Мина, „Ткачака радиност у околини Чачка“, *Зборник радова Народне музеја XLIX* (2019)

Којић Бранислав, „Архитектонско-урбанистички преображај села у Србији ван покрајина од 1945. до 1975. године“, *Гласник Српског етнографског друштва*, свеска LVII, бр. 1 (1977), <https://digitalna.nb.rs/> (преузето 26. 8. 2020)

Којић Бранислав, „Развој куће и културе становања у селима Србије“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 44 (1980)

Матић Милош, „Схватање хигијене у традиционалној руралној култури“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 67-68 (2003-2004)

Митровић Милован М., „Културне иновације у српском селу“, *Зборник Машице српске за друштвене науке*, бр. 104-105 (1998), <http://www.maticasrpska.org.rs/> (преузето 3. 8. 2020)

Радосављевић Драга, *Трнава какве више нема, етнографски записи* (Београд: Етнографски музеј Београд; Завичајно друштво „Трнава“, Библиотека часописа „Врело“, 2002)

Ђирјаковић Ивана, *Посуђе кроз време* (Чачак: Народни музеј, 2009)

Шапоњић-Ашанин Снежана, *Мога у ојлегалу шезгесетих* (Чачак: Народни музеј, 2007)

HYGIENE IN RURAL HOUSEHOLDS IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

The subject of this paper is the maintenance of hygiene in rural households in the period from the fifties until the mid-eighties of the 20th century. Simultaneously with all the other changes in material, social and cultural conditions of everyday life in the countryside, important changes also occurred in the hygienic habits of the rural population. However, the modernization of the countryside, which included electrification, construction of water supply and roads, was not carried out uniformly so that the innovations which, among other things, concern hygiene slowly penetrated the

villages. Moreover, due to the poor material and economic situation, many farmers were not able to invest in the innovations, including those related to the maintenance of hygiene.

Major changes in the way of life of the rural population have been mostly taking place since the mid-1970s. The development of the road network has contributed to the increasing employment of both men and women in the city and, therefore, to the improvement of their material situation, which enabled them to afford and implement the innovations.

Mina JELESIJEVIC

L'HYGIÈNE DANS LES PROPRIÉTÉS RURALES DANS LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XXÈME SIÈCLE

L'objectif de cette étude est le maintien de l'hygiène dans les demeures rurales dans la période des années cinquante à la moitié des années quatre-vingts du XXème siècle. En même temps, avec tous les autres changements dans les conditions matérielles, sociales et culturelles de la vie quotidienne au village, des changements importants des habitudes de la population rurale se manifestèrent. Toutefois, la modernisation du village qui engloba l'électrification, la construction de l'aqueduc et des routes, ne s'effectua pas uniformément, ainsi les innovations qui concernent, entre autre, l'hygiène également, s'infiltrèrent lentement dans les villages. De même, en raison de la mauvaise situation

matérielle et économique, de nombreux villageois ne furent pas en situation d'investir dans l'introduction de nouveautés, en incluant aussi celles qui sont en rapport avec le maintien de l'hygiène.

À partir de la moitié des années soixante-dix des changements plus intenses adviennent dans la manière de vivre de la population rurale. Le développement du réseau routier contribua à de l'emploi plus accentué en ville, autant des hommes que des femmes et, de cette façon, à l'amélioration de leur situation matérielle, ce qui contribua à ce que les innovations soient accessibles et s'appliquent.

Mina JELESIJEVIC